

valamint Kleist köré szerveződő rész elválik a későbbi „freudi hagyományban” keresett „kleisti nyomok” tárgyalásától. Így kerülnek sorra az olasz futurizmus „mesterkéltn lényei” (Depero), „gáz-színészei” és színpadtechnikája (Prampolini), gép-esztétikája (Marinetti), valamint kiemelkedő filológiai- és irodalomtörténeti körültekintéssel Gordon Craig „übermarionettjei”, amelyek az emberi test „esetlegességével” szemben hivatottak biztosítani a műalkotás „biztonságos” és engedelmes „anyagát” (163). Benkő a 20. század eleji olasz metafizikus festészet két alapító atyja, Giorgio de Chirico és Carlo Carrà életművében keresi tovább a kleisti nyomokat, hogy a zürichi dadán (Hannah Höch és Sophie Täuber bájos és/vagy kísérteties bábjain) keresztül Oskar Schlemmer triadikus balettjének „vélt szintézisét” tegye vizsgálat tárgyává.

A *Bábok és automaták* az azonos című dolgozaton kívül egy négy tanulmányt magába sűrítő fejezetet is tartalmaz (*Történelem és teatralitás*), amelynek írásai elsősre egymástól távolinak tűnnek, azonban számos vissza-visszatérő téma csökkenti e távolságot. Az Edmund Burke-életmű két egymásnak feszülő alapszövegének érzékeny és szertefutó olvasata többek között érinti Burke tropológiai hálójának fölfejtését, valamint metaforáinak performativitását, a francia forradalom teatralitását vagy Hegel fenségesre hozott példájának dekonstrukcióját. A benne megjelenő gótikus regény tematikája már a következő tanulmánnyal fűzi össze, amely Lewis A *Szerzetes* című regényéről, illetve annak Antonin Artaud-féle 1930-as újraírásáról szól, elhelyezve őket a szürrealizmus kontextusában, valamint röviden értelmezve az Artaud-i „kegyetlenség” fogalmát. A harmadik tanulmány a fenséges és a grácia ötvözetét keresi Arthur Cravan, a boksoló-költő akcióiban, elkanyarodva a boks ideológiai és politikai diskurzusban betöltött szerepe, illetve a ring kapcsán az antieuklideszi geometria és az avantgárd összekapcsolódása felé, míg a negyedik tanulmány Bódy Gábor *Nárcisz és Psyché* című, 1980-as művének elemzését adja, hasonló kitérőkkel, amelyek közül a legtöbb mégiscsak elkerülhetetlennek tűnik a szöveg végére.

Benkő Krisztián kötetének fő csapásai és rejtett ösvényei egy olyan erdőben vágnak utakat, amely sokaknak sokféle titkot rejt, és az olvasó érdeklődésén múlik, melyik útra lép. Ám induljon valaki Foucault-tól vagy Paul de Mantól, s tartson akár az olasz futuristák, a bábtörténet vagy a német romantika felé, nem tér vissza üres kézzel. Benkő könyvét nem csupán aprólékos és körültekintő filológiai, eszme- és irodalomtörténeti felkészültsége, de legfőképpen markáns koncepciója teszi értékes és vitára ösztönző vállalkozássá.

Komoróczy Géza

A zsidók története Magyarországon, I-II.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2012

Zsolnai György

HIÁNYPÓTLÁS

A neves hebraista Komoróczy Géza kétkötetes, több mint kétezer-öt száz oldalas kísérlete a Magyarország területén élő zsidóság történetének monografikus összefoglalására minden tekintetben monumentálisnak nevezhető. A tárgyalás szempontja, vagyis az, hogy átfogó képet adjon a Kárpát-medence jellemzően magyar fennhatóság alatt álló területein időről-időre letelepedő zsidó lakosságról, valamint annak társadalmi és közjogi helyzetéről (egészen a rómaiakig visszamenően), már első hallásra is hatalmas vállalkozásnak tűnik. Ráadásul Komoróczy sajátos tárgyalásmódja e szemponton jócskán túlmutat: a zsidók mindenkori helyzetének bemutatását nem statikusan, hanem a nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tevő kitekintésekkel végzi el.

Jól jelzi a monográfia elméleti megalapozásának problematizáltságát az, hogy Komoróczy első kötetének legelején amellet, hogy részletesen tárgyalja a magyarországi zsidó történetírás hagyományait, egyúttal a tárgyaláshoz szükséges tényezőket is azonosítja. A monográfia címéből kiindulva először is problematikus, hogy ki a zsidó, mely csoport/népesség nevezhető zsidónak, másodsor pedig az, hogy mit jelent történelmi kontextusban az, hogy magyarországi. Előbbire kézenfekvő választ nyújt maga a vallás (zsidó az, aki zsidó anyától származik), ám ez a meghatározás szociológiai értelemben már a 19. század közepétől, a zsidók asszimilációjának legjelentősebb időszakától kezdve árnyalódik. Utóbbi meghatározásában pedig a mindenkori Magyarország területe az, amely

irányadó lehet (igaz, maga az értekezés a zsidó diaszpóra természetéből fakadóan mind keletre, mind nyugatra kitekintgetni kényszerül).

A recenzens nem vállalkozhat arra, hogy az összes érintett vagy éppen a szerző által alaposabban vizsgált témáról egyenként szóljon, inkább csak személyes élményeit igyekszik megosztani az olvasóval a leginkább hasznosnak ítélt részekkel kapcsolatban. A monográfia egy, a témában kevésbé járatos olvasó számára érdekes adata az, amely szerint a történelmi Magyarország területén már a rómaiak idejéből adatható a zsidó jelenlét. Kiemelendő, hogy a monográfián végigvonuló közjogi szemlélet eredményeként értesülhet arról az olvasó, hogy a zsidók jogainak középkori korlátozása a legtöbb esetben külső nyomásra történt (így például II. András idején IX. Gergely pápa nyomására szigorodtak a zsidókkal szembeni korlátozások Magyarország területén), az Árpád-házi uralkodók pedig inkább pragmatikus, nem pedig doktriner álláspontot képviseltek a zsidók jogaival, közéleti szerepvállalásával kapcsolatban (különösen IV. Béla). Ugyanígy figyelmet érdemel, hogy a keresztes háborúk idején Európa-szerte üldözésnek kitett zsidó lakosságot Magyarországon nem érte bántódás, elsősorban a magyar királyok országvédő helytállása miatt. A második kötet fókuszában főként a II. világháború körüli történések állnak: Komoróczy részletekbe menően, kronologikusan tárgyalja a háború eseménytörténetét, különös figyelmet fordítva az egyre inkább elszabaduló antiszemita indulatokra, amelyek végül a magyarországi holokausztot előkészítették. Jelentős érdeme a monográfiának, hogy a vézskorszak magyarországi embermentőiről, így például Carl Lutz vagy éppen Ocskay László tevékenységéről is megemlékezik.

Nem sportszerű, ha a recenzens egy ekkora lélegzetű munka esetleges gyengeségeit, hiányosságait is fel akarja mérni anélkül, hogy kellő betekintést nyújtott volna. De végül is nem tehet mást, mert a könyv hiánypótló jellegének, a benne felhalmozott tudás mennyiségének a méltatásán túl nem nyílik elegendő tér arra, hogy részletekbe menő bemutatást adhasson. Komoróczy professzor munkájának legszembevetőbb hiányossága az, amit maga a kiadó is bevall: „a kiadvány helyesírása a kötet szerzőjének nézetét tükrözi”. Ilyen felhívást a bátortalan recenzens eddigi rövid pályafutása során nem olvasott még, és gyanítja, hogy a jövőben sem nagyon lesz rá módja. Nehéz lenne ugyanis más példát találni arra, hogy egy kiadó, bár kiadja az adott terméket, egyszersmind „leveszi róla a kezét”, és nem vállal felelősséget annak minőségével kapcsolatban.

Az ortográfia nem világnézeti kérdés: csak egy, ortodox útja létezik a helyesírásnak, amelyen vagy halad az ember, vagy letér róla. Külön magyarázatra tehát nincs lehetőség, a kiadó – melyet egyébként a kötet kiadása miatt többszörös hurrá illet meg – hevenyészett kísérlete annak dokumentálására, hogy a szerzővel nem tudott dűlőre jutni a szerkesztés során, nem fogja megnyugtatni az olvasót, amikor a szöveg állapota felett kesereg. Mert bizony az olvashatóságot negatívan befolyásolja, hogy az egyébként igényes tudományos szöveg aligha esett át szerkesztői kontrollolvasáson – ha átesett volna, nem botlanánk úton-útfélen bosszantó ismétlésekbe akár az egyes történelmi alakok névhasználata, akár egyes életrajzi adatok kapcsán, és a sokszor túlságosan is sok adatot tartalmazó mondatok is jobban lennének megformálva.

Komoróczy Géza egyes szavak írásmódja tekintetében következetesen archaizáló módon jár el (például „katholikus”, „nuntius” stb.), egyébként minden szóba kerülő tulajdonnév esetében pedánsan feltünteteti az ismert változatokat is; bizonyos kifejezések esetében mind a jiddis, mind a héber formát bemutatja, sőt esetenként olyan szószedeteket is közöl, amelyek néprajzi-nyelvtörténeti relevanciája rendkívüli (lásd például: *A gazdasági és pénzügyletek szókincse*, I. kötet, 141).

Fontos a nagyszabású értekezés egyik legnagyobb defektusát is rögzíteni. A szerző jelenkorra vonatkozó értékelése – amely a magyarországi zsidók életviszonyait aligha érintő belpolitikai eseményeket igen csak féloldalasan, ha nem egyenesen félelmet keltve mutatja be – szokatlanul szerencsétlen. A szerző szerint 2010-zel „ismét egy »fordulat éve« kezdődött, mint 1948-ban: a sajtószabadság korlátozása, a hatalommegosztás intézményeinek meggyengítése vagy felszámolása, célzottan diszkriminatív különadók, vagyoneklobzás, fenyegetőzés, megfélemlítés, hivataltól való megfosztás, önkényes vádemelések és letartóztatások, s mindezek csúcán az 1989-ben konszenzussal elfogadott Alkotmány felváltása egy az országgyűlés fideszes többségén kutyafuttában átkergetett alaptörvénnyel, amely a parlamentáris demokrácia intézményeit nagyobbrészt kiüresítette. [...] És láthatóan ez még mindig csak a kezdet.” (II. kötet, 1099.) Majd ezt követően az egyházakról szóló sarkalatos törvény várható (!) hatásait elemzi, később az SZDSZ történelmi felelősségét firtatja az előre törő magyar szélsőjobboldal elmaradt megállításában, végül megállapítja, hogy „Magyarország új-nacionalista politikája ma belül elnézi a terjeszkedő zsidóellenességet, kívül konfliktusokat támaszt a velünk földrajzi szomszédságban lévő államokkal. Ez a jelen” (II. kötet, 1106).

Nehéz nem észlelni az idézett mondatokban megbúvó kormányellenes tendenciát, arról nem is beszélve, hogy ezt a publicisztika-szerű irományt egy olyan hatalmas munka végére sikerült odatapasztani, amely legnagyobb részében a zsidók történelmen végigvonuló üldöztetését tárgyalja. Hogy Komoróczy Géza szerint rossz irányba mennek a dolgok a mai Magyarországon, az mindenki számára érdekes és tanulságos lehet, de vajon a megfelelő helyen, a megfelelő kontextusban fejtette-e ki a professzor *véleményét* a dolgok állásáról? A recenzens meglátása szerint egyetlen történeti munka sem alkalmas fórum arra, hogy aktuálpolitikai meglátásoknak helyt adjon. Ez a szereptévesztés a *magnum opus* értékállóságát hosszútávon veszélyezteti, hiszen kérdéses, hogy ahhoz a beláthatatlannak tűnő történelmi horizonthoz, amelyet a szerző tudásával mégiscsak megkísérel átfogni, hogyan kapcsolható akár a közelmúlt, akár a szigorú értelemben vett jelen értékelése.

Az, hogy a történetíró milyen attitűddel fordul választott témája felé, egészen addig másodlagos kérdés, amíg nem megy a vizsgálat rovására. Szerencsére Komoróczy kiszólásai nem befolyásolják jelentős mértékben a történelmi narratíva befogadását, viszont nem is illusztrálják, nem viszik előre magát a narratívát. Példának okáért a vészorszakot tárgyaló részben, a *Mit tudott Horthy?* című szakaszban özv. Horthy Istvánné Edelsheim-Gyulai Ilona emlékirataira hivatkozva idézi a kormányzó néhány mondatát, amelyeket a Hitlerrel folytatott klessheimi tárgyalások után mondott családi körben, miszerint: „nem ír alá semmilyen zsidóellenes rendeletet vagy törvényt, az ilyeneket, ha a minisztériumok kiadják, ő nem fogja ellenjegyezni.«” majd hozzáteszi: „Pilátus előre mosta a kezét” (II. kötet, 703–704). Talán ennél is továbbmegy, amikor a *Hamis érdem* című részben (II. kötet, 724–725) Mindszenty Józsefet „gőgös, konok, önféjú legitimista főpapnak” nevezi, és elítéli, amiért nem emelt szót a zsidók érdekében, illetve amiért csakis püspöki előjogainak védelme miatt ütközött meg a nyilas hatalommal.

Ehhez a tematikus részhez kapcsolódik egy másik rövid szakasz is *Mi lett volna, ha bombázzák?* címmel (II. kötet, 752), amely Auschwitz bombázásának lehetőségeit veszi számba, de nem sorolható egyértelműen a monográfia által vizsgált témába, inkább csak kitérőként funkcionál. Ilyenből számtalan van a szövegben, mintha csak újabb és újabb tematikus olvasótermeket nyitna meg a professzor az érdeklődők előtt. Több olyan, a hebraisztikához kapcsolódó ösvényt is kitaposott a szerző munkája során, amelyek külön említésre méltóak (például a zsidójel kultúrtörténete, a vérvádak eredete és európai áttekintése, a zsidó oktatási

intézmények kialakulása és fejlődése stb.). A recenzens meg sem kísérelt elmerülni a lábjegyzetek tengerében, mindösszesen örömmel nyugtázta, hogy abban az esetben, ha valamelyik témakörrel (vagy akár csupán valamelyik szóról, merthogy a szövegben a hivatkozások rendkívüli sűrűséggel vannak jelen) bővebb ismeretet kívánna szerezni, csak el kellene indulnia Komoróczy útjelzései szerint.

Komoróczy Géza professzor magyarországi zsidóságról szóló, enciklopédikus igényű munkája hiánypótló mű, amelynek minden, a magyar történelem teljességét megismerni akaró ember könyvespolcán ott kellene lennie (már ha jut hely egyáltalán e kétezer-öttszáz oldalnyi tudásnak). Talán borsos ára (14 000 Ft) lehet az egyetlen akadály, amit a közkönyvtárak gyaníthatóan már középtávon meg fognak sínyleni, mert azt biztosra veszi a recenzens, hogy a két kötet hamarosan egyetemi kézikönyvvé fog válni.